

MIZSER ATTILA
Devizaárfolyamok
Paradigmák, váltások
a [szlovákiai] magyar irodalomban

„Minden, ami van, rajtunk kívül van,
 de általunk van, mint a geometria.”

Tózsér Árpád

A szlovákiai magyar irodalom jelenlegi mintázata (vagyis a kánon, a hierarchia, a generációk egymáshoz való viszonya, az intézményesség rendje) ugyanannyira kapcsolódik szervesen a rendszerváltás utáni irodalom struktúrájához, mint amennyire nem, pontosabban, nagy vonalakban levezethető abból a paradigmaváltásból, amely a nyolcvanas évek elején a magyarországi prózafordulattal, illetve a líra nyelvezetének átalakulásával egy időben végbement, és a magyar irodalom egésze szempontjából érzékelhetővé vált. A szlovákiai magyar irodalomban e tekintetben a teljesség igénye nélkül említhetnénk Tózsér Árpád, Grendel Lajos nevét, vagy épp az Iródia-csoport munkásságát.

Ha egy metaforával próbálnánk azonosítani a jelenléte, amely az előadás gondolatmenetének a kiindulópontját jelenti, azt mondhatnánk, az említett fordulat előtt a szlovákiai magyar irodalom olyan volt, mint a forint: használható, de csak itthon. Devizára váltható, de nehezen, és veszteséggel. A szlovákiai magyar irodalom abban az értelemben nem vett részt a globálisan értett magyar irodalom mechanizmusaiban, hogy a sajátosan szlovákiai magyar tematikát megfogalmazó vagy ezt a meghatározottságot jelző szövegek nem voltak képesek a magyarországi kánon részévé válni, ellentétben például a romániai, erdélyi, vajdasági magyar irodalommal.¹ Németh Zoltán több tanulmányában is a szlovákiai magyar kritika és irodalomtudomány helyzetéből és intézményességéből vezeti le ezt a tapasztala-

tot. Szerinte a kilencvenes évek végéig létezett egyfajta elhatárolódás a szlovákiai magyar és az anyaországi irodalom között, amennyiben a recepció határon innen és túl nem fedte egymást: a szlovákiai recepció nem lépett túl az országhatáron, a magyarországi recepció pedig igen korlátozottan létezett (vagy inkább egyáltalán nem), így egyfajta regionális kánon, közeg alakult, alakulhatott ki.² Többen (így: Grendel Lajos, Tózsér Árpád, a már említett Németh Zoltán)³ a szlovákiai magyar irodalom „árfolyamának” legfőbb tényezőjeként a recepció kétirányú működését jelölték meg: a kritika és irodalomtörténet hazai irodalmi életen belüli szerveződése, valamint a magyarországi és a szlovákiai recepció közötti kölcsönviszony együttesen teremtette meg azt a közeget a kilencvenes években, amelynek eredményeképp, ahogy Németh Zoltán fogalmaz, „»szlovákiai magyar« irodalomról már nem érdemes, sőt szinte lehetetlen beszélni.”⁴

A szakirodalom méltán hangsúlyozza a húsz évvel ezelőtti irodalomtörténeti eseménynek a jelentőségét, hiszen az irodalmi élet működésének, feltételrendszerének változása nemcsak strukturális jellegében volt meghatározó. A folyóiratok és kiadók által képviselt irányzatok (amelyek talán genealógiailag a korábbi kvázi antológiagyomány következményei) rétegzettebb, plurálisabb irodalmi életet indukáltak: az új fórumok révén nemcsak a megszólalás vált könnyebbé az új generációk számára, hanem a diskurzusok (ha úgy tetszik beszéd-módok) sokfélesége, együttes jelenléte is egyfajta katalizátorként működött. Az elődökhöz képest bizonyára eltérő, a tradíciókhoz kötődő, különböző esztétikai elveket valló irányzatok párbeszédére, és a határon túli irodalmi életre való fokozottabb kitekintésre nyílt lehetőség.⁵ Valami olyasmi volt ez, mint a korona és a deviza viszonya: a sajátos szlovákiai tradíció a különböző alkotói csoportosulások részéről más-más módon lett beváltva, átváltva: van, aki a görögöt vagy a latint, van, aki a szlávot, más a magyart, megint más az angolszász vagy a német valutát részesítette előnyben. Az euró, mondhat-

1 Vö.: NÉMETH Zoltán: *Somorjai disputa. Értelmezések és korrekciók*. In: Uő: *A bevégezhetetlen feladat. Bevezetés a „szlovákiai magyar” irodalom olvasásába*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó (Kaleidoszkóp könyvek), 2005. 43–52.

2 NÉMETH Zoltán: *Somorjai disputa*, 47.

3 TÓZSÉR Árpád: *Ugrás a bizonytalanba. Hozzászólás Grendel Lajos Helyzetkép a szlovákiai magyar irodalomról a század végén című írásához*. In: Uő: *A nem létező tárgy tanulmányozása*. Pozsony: Kalligram, 1999, 137.; GRENDEL Lajos: *Helyzetkép a szlovákiai magyar irodalomról a század végén*. Forrás, 1995/2.; NÉMETH Zoltán: *Fiatall szlovákiai magyar kritikusnemzedék a somorjai dispután*. Új Forrás, 2003/6.

4 NÉMETH Zoltán: *A széttartás alakzatai. Kánonok a '90-es évek „fiatal” „szlovákiai magyar” irodalmában*. In: Uő: *A bevégezhetetlen feladat*. 35.

5 Vö. a következő tanulmányokkal: SÁNTA Szilárd: *Kánonok és a szlovákiai magyar irodalom*. In: H. NAGY Péter (szerk.): *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról*. Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. 29–36.; NÉMETH Zoltán: *A széttartás alakzatai. Kánonok a '90-es évek „fiatal” „szlovákiai magyar” irodalmában*. In: Uő: *A bevégezhetetlen feladat*. 35–46.

nánk, módosította a trendet. A leghelyesebb, legkifejezőbb leválasztási lehetőség egyébként is a „magyar irodalom Szlovákiában” lenne, miként a forint használata, nem hivatalosan, de létezőn, a határ menti szlovák területeken. A lírában előállt rendszerváltás utáni helyzet bemutatására és megragadására sikeres vállalkozásnak érzem H. Nagy Péter *Hagyománytörténet* című munkáját, amely, igaz „csak” az 1989–2006 közötti líra paradigmájával foglalkozik, de az árfolyamok megléte, változása és alakulása remekül megragadható nála.⁶

A diskurzusok pluralizálódása, kicsit konkrétan, a magyarországi és szlovákiai folyóiratok hatókörének, érdekeltségi körének egymáshoz való viszonyában mutatkozott meg. Németh Zoltán imént idézett írásában joggal mutat rá annak a jelenségnek a „piaci értékére”, hogy a magyarországi folyóiratok a kilencvenes években rendre jelentkeztek szlovákiai magyar blokkal (gondoljunk csak az *Alföld*, a *Jelenkor*, a *Bárka* közléseire). A korszakban meghatározó jelentőséggel bíró szlovákiai magyar folyóiratok esetében a magyarországi szerzők és a magyarországi irodalom felé történt hangsúlyeltolódás, bár különböző mértékben, jelentkeznek: a *Kalligram* a szlovákiai magyar tényezőt szinte teljes mértékben kiiktatta, pontosabban érzékelhetetlené tette, a szerepeltetett írások nyelviség és a tradíciókhoz való viszony tekintetében nem oszthatók fel a „szlovákiai magyar” versus „magyar” oppozíció szempontjából. A *Szörös Kő* és az *Irodalmi Szemle* szintén hasonló elmozdulást jelzett, ha kisebb mértékben is, de szinte átlépte azt a bizonyos Rubikont.⁷ Az irodalmi élet intézményrendszerére vonatkozóan fontos megjegyeznünk, hogy a folyóiratok mögött kiadók is álltak, állnak (a *Kalligram* mögött az azonos nevű kiadó, a *Szörös Kő* esetében az AB-ART, az *Irodalmi Szemle* mögött a Madách-Posonium), amely a könyvek és a szerzők fellépését „devizaértékkel” tette lehetővé, persze nemcsak a szépirodalom tekintetében, hanem a szekunderirodalomban is. Illetve, olyan kiadók is részt vettek, vesznek ebben a kölcsönviszonyban, amelyekhez nem kapcsolódnak szorosan folyóiratok, mint például a Nap Kiadó.

Ezek a folyóiratok és kiadók ma hasonló feladatot töltenek be, sőt, eggyel bővült is a fórumok száma (ill. ugyanígy csökkent is): az *Opus*, a legújabb szlovákiai magyar nyelvű irodalmi folyóirat (amely a Liliium Aurum Kiadóhoz kötődik szorosabban) a *Kalligram*hoz hasonló abban, hogy ránézésre a művészetek közötti látószögös határ felszámolását tűzi ki célul. Afféle könyv-

tárgy, amely megjelenésében is esztétikai élményt okoz. A szlovákiai és magyarországi alkotókat együttesen szerepelteti, ezáltal határokat nem állít fel. Érdemes tovább gondolni, ez a gesztus a SZMÍT részéről mit jelent, milyen funkciót tölt be ez a lap, minek lépett a helyére, ha lépett, és milyen hiátust tölt be, milyen szerepet talál ki magának (eddig az időközben megszűnő *Szörös Kő* egy továbbfejlesztett verziójának tűnik).

A szlovákiai magyar irodalom szempontjából irányvonalakat érdemes felmutatni, a továbbiakban azokra az anomáliákra igyekszem felhívni a figyelmet, amelyek véleményem szerint, szigorúan szubjektíven, a leginkább jellemzik az említett folyóiratok és kiadók holdudvarában egykor feltűnt és jelenleg megtalálható, északon, Magyarországgal határos területen élő, de euróval fizető, magyar nyelven író irodalmárokat, szerzőket.

Kezdjük talán a líránál és az alapoknál: a már mottóval is megidézett Tózsér Árpád tevékenysége és jelenléte folyamatos irodalmunkban. Akár az 1997-es *Leviticus* című kötetére, akár a 2008-ban megjelent naplójára (*Szent Antal disznaja*), vagy pedig a 2009-es *Csatavirág* kötetére gondolok, folytonos készenlétben, flexibilisen ügyel a potens irányzatokra, stílusformákra. A késő modern, posztmodern lírafelfogást is képes mesterien kezelni, keverni költészetében. Angyalosi Gergely is ezt hangsúlyozza, amikor azt írja, hogy „Tózsér Árpád költészetét összetett, ellentmondásos, de eltagadhatatlanul létező kapcsolat fűzi a posztmodernséghez, bárhogyan értsük is ez utóbbi fogalmat. [...] Tózsérnél az elméleti fogékonyság, az intellektuális kíváncsiság talán erőteljesebben nyilvánul meg, mint nemzedéktársai többségénél. Felvethető az is, hogy a koráramlatokkal szemben tanúsított ellenállást az átlagnál nagyobb székszízzel szemléli [...]”⁸ A kortárs Cselényi László sokkal inkább kötődik a korábban megkezdett, aleatórikus, partitúraszerű konstrukcióihoz, itt a kritikának kéne nagyobb kondíciókat mozgósítania, hogy ennek a versnyelvnek az integrációja értő olvasatokban tovább folytatódhasson. Tóth László *Átváltozás avagy az itt és ott* című művében a legmeghatározóbb annak a bölcséleti versnyelvnek a kibontakozása, amely leginkább a költő sajátja tud, bír lenni. Az egyik legizgalmasabb folyamat Barak László poétikájában követhető nyomon, a történelmi, politikai, közéleti reflexivitást egy olyan összetett poétikai látásmódban képes közvetíteni, amelyben még számos lehetőség kínálkozik, akár a nyelvi, akár a filozófiai regiszter felé.

6 H. NAGY Péter: *Hagyománytörténet. A „szlovákiai magyar” líra paradigmái 1989–2006*. Pozsony: AB-ART Könyvkiadó, 2007.

7 Vö.: NÉMETH Zoltán: *A széttartás alakzatai*, 37–38.

8 ANGYALOSI Gergely: *A mítosz mint a költészet alapanyaga. Tózsér Árpád lírájáról*. In: Uő: *A minta fordul egyet*. Bp.: Kijárat Kiadó, 2009. 129.

Hizsnai Zoltán az Iródia-nemzedék képviselője, egyfajta kísérletező költészetet művel, amennyiben egy kötetben belül is rendkívül sokféle tradíciót, beszédmódot szolgált meg. A nyugatos beszédmódtól az epikus jellegű gondolati költeményekig, a neoavantgárd szövegrontástól és vizuális költészettől az alkalmi poézis határáig, rendkívül sokféle próbát tett a nyelvvel. Azt mondhatjuk, épp ez a heterogenitás, nyelvi flexibilitás, a kifejezőmódokkal való szemérmetlen játék az, ami Hizsnai költészetének legfőbb egyediségét adja. A különös elevenség, ami a szövegeit jellemzi, ebből a gesztusból, a szöveg „szövegszerűségének”, a nyelv hajlíthatóságának felismeréséből adódik. Bár az utóbbi időben nem jelentkezett új kötettel, épp ezért a poétikájának alakulása, eddigi összjátéka izgalmas továbbjatszásokat hordozhat magában.

Juhász R. József, hogy egy, a szlovákiai magyar irodalomban másfajta aspektusból bejáratott szöveghelyet használjak, másodvirágzását éli. Olyan alakja ő az irodalomnak, aki komplex, a médiumokat vegyítő technikájával voltaképp egy egységesnek, lineárisnak mondható utat jár be, és a fentebb említett szerzőkkel ellentétben tulajdonképpen következetesen dolgozik egy tradícióval, anélkül, hogy azt felforgatni, meghaladni próbálná. A neoavantgárdról van szó, amelynek technikáit igen rutinosan alkalmazza, váltja át legújabb, *Szedd szét!* című könyvében is.

Csehy Zoltán költészete az antik és humanista műveltség és tradíció újragondolásából szerveződik. Az a mód, ahogyan a „talált tárgyat” újrahaznosítja (beváltja), egyedülálló a magyar (nem csak a szlovákiai!) irodalomban. Sajátossága, hogy a kulturális és poétikai anyagot provokatív, felforgató jelleggel sajátítja át. A mítoszok, az antik és humanista értékek és kulturális javak Csehynél ellentétezően jelennek meg, a világ, amiből vette ezeket, mintegy demisztifikálva tér vissza, illúziómentesen. Ha úgy tetszik, mélység és magaslat kerül mindig egymás mellé, a szinte „éter” a nagyon is emberi, olykor közönséges mellé. Nagyon izgalmas, ahogy a nyelvvel bánt: Csehy kiváló, gyakorlott műfordító is, aki azt a tapasztalatot, amely szerint a magyar nyelv nem kifejezetten antik formák és poétikai hagyományok reprodukálására alkalmas, szövegszervező elvvé, jelentésalkotóvá emeli. Jó példa erre a *Hecatelegium*, ahol a nyelvrontás tudatosan alkalmazott szegmens. Csehy szövegei az „európaiságot” mutatják (váltóértéke van), amennyiben diakrón és szinkron szempontból is egyfajta tabló rajzolódik ki a szövegekből, szövegekben. A nyelv időt, tradíciót, illetve ezek vesztését és örökítését sűríti magába, és világok, kultúrák együttes jelenlétét mutatja meg. Hasonló minőséget, csapásvonalat tűzött ki maga elé Polgár Anikó poétikája

is, hitelképességének az igazolására elég megemlítenünk a *Régésző körömcipőben* című, 2009-es verskötetét.

Németh Zoltán mind elméleti, mind szépirodalmi, poétikai vállalkozásaiban valami új meglátását nyújtja ugyanannak a visszatérő problémának. A probléma pedig, ami Németh Zoltánt foglalkoztatja, nem más, mint a szöveg fogalmának és „hatalmának” tágíthatósága, kiterjesztése. A szöveg Némethnél bekebelez, burjánzik, gondolhatunk itt a test poetizálásával kapcsolatos elméleti és nem elméleti írásokra, vagy a szerző figuráját relativizáló alkotásokra, vagy egyszerűen az elmélet és a szépirodalom egymásra vonatkoztatását érintő, azok határterületeit firtató szövegeire. Az *Állati versek* című kötet is több szempontot magába foglal a fentebb említettek közül: egyrészt megszólít egy, a magyar irodalomban némiképp pátosszal övezett hagyományt, a gyerekvers (szűk értelemben véve az állatvers) tradícióját. Több ponton is határt sért ezzel a kötettel: egyrészt a gyerekvers számára csak destruálódó forma, a célközönség Németh számára egyáltalán nem az említett korcsoport. A klasszikus gyerekverset formai és tartalmi szempontból is felszámolja: tartalmilag a Németh-féle állatversek valójában nyelvfilozófiai, társadalomkritikus felvetéseket sűrítenek magukba, formai szempontból pedig – bár a gyerek asszociatív, kombinatorikus, félreértéseken alapuló nyelvi logikáját alkalmazza, és hangzását tekintve is felidézi a gyerekverset – valójában a nyelvi szkepszist demonstrálja a szövegekben, miközben a szerepeket, az irodalmi szerepjátékokat értékeli fel és újra szövegeiben és köteteiben.

Juhász Katalin a modern poétika különböző válfajait gondolja újra, különös tekintettel a késő modern versbeszéd hagyományára, emellett költészete a tárgyias költészet tradíciójába is illeszkedik. A befektetéseit itt érzi megtérülendőnek. Jellemző rá, hogy minden ironia (öncélú ironia) és önelvűség nélkül nyúl a klasszikus szövegekhez és poétikákhoz, rendkívül fegyelmezett, pontos nyelven megszólaló munkái titokzatos mélységet mutatnak. Juhász Katalinról elmondható, hogy a tradíciót, amelyet átsajátít, valóban „mint talált tárgyat, visszaadja”, hiszen költészete az említett beszédmódnak szerves folytatása, hagyományozója.

Utoljára, de nem utolsósorban említeném Vida Gergely eddigi munkásságát, amely a *Rokokó karaoke* című 2006-os kötetében csúcsonodott ez idáig ki, polifonikus, intertextuális, palonidikus költészete, olyan kritikái összhangot váltott ki, hogy az egy adott év majd minden irodalmi díjára beváltható volt. Nem mintha ez értékorientációval bírna.

A prózairodalomban az átkötő szerep egyértelműen Grendel Lajos nevéhez és regényeihez kapcsolódik. A szlovákiai magyar irodalom kategóriájának értelmez-

hetőségétől elméleti munkáiban kifejezetten elhatárolódik: „Ha az irodalomra, mint elsősorban nyelvi fenoménra tekintünk, akkor az olyan fogalmakat, mint szlovákiai, erdélyi, vajdasági stb. magyar irodalom nemcsak körvonalazhatatlanoknak, homályosnak és pontatlannak fogjuk látni, hanem alapvetően problematikusnak is.”⁹ A regényeiben azonban, a prózapoétika „váltóértékét” megmérve, számot vet a kisebbségi létmóddal: a múlt elbeszélhetőségét, a történetek megírhatóságát, a determináltság egyfajta tapasztalatát tematizálja például az *Éleslövészetben*, azáltal a „szlovákiai magyarság” fogalmát új, pátoszmentes tartalommal tölti meg. Fontos megemlítenünk *A New Hont-trilógiát* is, amely remekül a reflektál a történelem, a hagyomány, a fikció, az emlékezet, a felülírás devalvációjára, ezzel teremtve meg magának azt az értéket, amely szövegeinek változó megítélése mellett mindig is sajátja volt.

Egy lezárt fejezet Talamon Alfonzé, így árfolyama már kevésbé van kitéve a piac ingadozásának, nem mintha annak minősége ezt bármikor megkérdőjelezhette volna. Talamon Alfonz prózája rendkívül sok tradíciót olvaszt érzékelhetően magába. Rövid pályafutása során megjelent kötetekben jól érzékelhetőek az elmozdulások, de voltaképp minden kötetében egészen hasonló stratégiát folytat. A nyelv és a jellegzetes kifejezőeszköz, a talamoni hosszúmondat adja a keretet a szövegalkotáshoz, amely anekdotikus jellege révén egyrészt felfűzhető a Mikszáth–Krúdy-hatástörténeti szálra; másrészt, a hosszúmondat jellegéből, díszittségéből adódóan egyfajta lírai nyelvhasználatot jelez. Főleg a korábbi kötetekre jellemző, de az utolsó posztumusz könyvből sem hiányzik ez a líraiság. Egyébiránt a talamoni próza megidézi a mágikus realizmust, részben Kafka szorongásos világát (ahogy erre Németh Zoltán is rámutat¹⁰). A *Samuel Borkopf: Barátaimnak egy Trianon előtti kocsmából* című mű is említést érdemel, hiszen akár a (cseh)szlovákiai magyar tematika felől is érthető lenne a Trianon-élmény, azonban, ha így értjük, egy egészen újszerű látásmódot és történelemszemléletet kell diagnosztizálnunk, amely kimerevített pillanatok egymásutániságában láttatja az idő múlását. Talamonnál burleszk-szereplőkre emlékeztetnek a figurák, amely figurák sok esetben a burleszk tragikomikus jellegét is magukon viselik, illetve annak azt a sajátosságát, hogy a legtraumatikusabb tapasztalatot is képes mintegy idézőjelbe tenni, ezáltal közölni. Talamon legnagyobb erőssége éppen ez, hogy a nyelvben kultúrát képes megidézni, ötvözni, a hosszúmondatokból világok,

múltak, fel nem oldott tapasztalatok, identitások bomlanak ki, azáltal ez a prózapoétikai képződmény képes rendkívül otthonossá tenni a fikciót.

Mindenféleképp kiemelésre érdemes Gazdag József *Kilátás az ezüsfenyőkre* című, első elbeszéléskötete, amelyet a kritika igen pozitív fogadtatásban részesített. Prózapoétikai eljárásai jól érzékelhetően a Mészöly Miklós-féle beszédmódot hagyományozzák, Gazdag a mai magyar prózában egyedülálló mértékben és módon, erővel kapcsolódik a mészölyi próza tradíciójához, filmszerűségéhez, objektív ábrázolásmódjához. Személyesség és tárgyiasság (kontempláció) egymást ellentéző jelenléte sajátos idő- és térszemléletet hordoz ebben a kötetben, amely a monologikus szövegépítkezés lehetőségeit kiaknázva teremt egyedi világot.

N. Tóth Anikó *Fényszilánkok* című regényének kritikai visszhangja is jelentős és pozitív volt. A regény története három hang, három elbeszélő nézőpontján keresztül jelennek meg, ezek érintkezése, elhajlásain alapul a konstrukció. A váltások, kontrasztok és vetületek elrendezése, adagolása a legfőbb erénye a kötetnek. N. Tóth Anikó prózájának legnagyobb erénye azonban mégis az, hogy képes egyszerre több hagyományt megidézni, az aperegény tradíciójától a fotoregényekig igen sokféle olvasásmódra ad lehetőséget. Azonban, N. Tóth Anikó esetében nem szabad megfélemlenünk arról, hogy a gyerekirodalom keretén belül (már ha egyáltalán szabad leválasztani az ilyen tematikájú műveket az ún. felnőtt irodalomról) is egyfajta határátlépést hajtott végre a *Tükörcsönyv* című alkotással, amely a kalandregény tradícióját idézi, szerkesztésmódját tekintve a tükör megkettőző gesztusa, tematikus értelemben pedig annak mágikus-bűvös toposza szolgál vezérlőelvként.

György Norbert, Norbert György *Klára* című első regénye szintén meglehetősen visszhangot keltett, aki a nyelviséget nem a magyar oldalra, oldalról váltja át, hanem egy, a szlovákkal vegyített, roncsolt nyelvet alkalmaz, a meglehetősen rafináltan felépített, ugyanakkor a lektűr elemeit sem nélkülöző regényben.

Zárásképp pedig a friss Bródy-díjas Hunčík Péter *Határeset* című regényét említeném, amely nagyon jól használja a grendeli hagyományt, az anekdotafűzést. Hogy mi lesz, lesz-e ennek a színrelépésnek folytatása, az a jövő titka.

Ezenkívül mindenféleképp meg kell, meg kellene, műfajtól, irányzattól függetlenül, és még mindig a teljesség igénye nélkül említenem Ardamica Zorán, Bárczi Zsófia, Bettes István, Szalay Zoltán vagy Szászi Zoltán nevét, akik esetlegesen képesek egy bizonyos értelemben piacképes deviza színrevitelére. Persze mindeki a saját hitelképessége szerint.

9 GRENDÉL Lajos: *Helyzetkép a szlovákiai magyar irodalomról a század végén*. Forrás, 1995/2.

10 NÉMETH Zoltán: *A széttartás alakzatai*, 39.